

"Det blir många nej"

-konsumtionens meningar och villkor för
barnfamiljer med knapp ekonomi

Karin M Ekström och Torbjörn Hjort

”Det blir många nej”

**- konsumtionens meningar och villkor för barnfamiljer med
knapp ekonomi**

Konsumentverket 2010

"Det blir många nej"

– konsumtionens meningar och villkor för barnfamiljer med knapp ekonomi.

Rapport 2010:21

Konsumentverket 2010

Innehållsförteckning

Förord.....	4
Inledning	5
Varför en studie av konsumtionens betydelse hos ekonomiskt utsatta?	6
Syfte	7
Ekonomisk marginalisering och fattigdom	8
Vad är fattigdom?.....	8
Sociala jämförelser och processer.....	10
Konsumentsozialisation	11
Metod och material	13
Resultat.....	15
De intervjuade familjernas ekonomiska situation.....	16
Framträdande teman i studien	21
Materiella och sociala nödvändigheter.....	21
Konsumtion och sociala jämförelser.....	23
Barnens påverkan och inflytande.....	24
Mat och matvanor	25
Kontroll	27
Kreativitet för att klara vardagen	28
Sociala nätverk.....	29
Slutsatser	32
Framtida forskning.....	33
Referenser	36

Förord

Konsumentverket har i uppdrag att stödja landets budget- och skuldrådgivare. En viktig del i det stödet är Konsumentverkets beräkningar av referensbudget, som är ett underlag i budgetrådgivningen. Kostnadsberäkningarna avser ett antal vanliga utgifter som livsmedel, kläder/skor, hygien, fritid, hemutrustning m.m. I det här arbetet finns många frågeställningar som grundar sig i olika typer av skälighetsbedömningar (skäligt antal varor, typ av produkt osv.).

Referensbudgeten används flitigt i olika sammanhang, vid ekonomisk rådgivning, i ekonomiska kalkyler och vid informationsinsatser som i broschyren Koll på pengarna. Det är lätt att dessa beräkningar framställer konsumtionsval som rätt och fel, skäligt och oskäligt. Med en djupare förståelse för hur det är att leva med knappa ekonomiska resurser i ett överflödssamhälle ökar möjligheten att ge relevanta råd och ett bra bemötande i en rådgivningssituation samt att träffa rätt i informationsinsatser.

Författare är professor Karin M. Ekström vid Högskolan i Borås och universitetslektor Torbjörn Hjort vid Lunds universitet. De slutsatser och ståndpunkter som redovisas här är författarnas egna och de svarar för rapportens riktighet och innehåll.

Karlstad 4 oktober 2010

Inledning

Under de senaste decennierna har konsumtion kommit att bli ett allt viktigare område för människor när det gäller att visa och uppfatta socioekonomisk status. Det finns även forskare (Bauman 1998) som hävdar att konsumtionen blivit viktigare än arbetet när det gäller att visa status. I ett överflödssamhälle som det svenska är det framförallt den symboliska och positionella konsumtionen som är betydelsefull, d.v.s. sådan konsumtion som syftar till att visa omgivningen hur man vill uppfattas. På ett förenklat sätt kan man säga att denna typ av konsumtion rymmer två olika drivkrafter, social emulering och social distinktion. Emulering innebär att konsumtionen syftar till att man vill uppfattas som de flesta, som majoriteten konsumenter. Distinktion innebär däremot att genom konsumtion visa att man är annorlunda än de flesta, att man är unik och sticker ut från mängden.

Dessa två drivkrafter är centrala och betydelsefulla för vår kunskap om konsumtionens mening(ar). Forskningsmässigt har det huvudsakliga intresset varit inriktat mot distinktion, d.v.s. konsumtion som kan tolkas som nyare trender och som utmärker sig. Den andra drivkraften, den sociala emuleringen, den ibland kanske gråare och vardagligare konsumtionen har inte tilldragit sig samma intresse. Detta har bl.a. fått som konsekvens att det är konsumenter som ligger i framkanten av förändrade konsumtionsmönster som tilldrar sig intresset medan de som genom sin konsumtion strävar efter att uppfattas som majoriteten, som ”normala” och efterföljare till trendsättare inte studerats i samma omfattning.

Varför en studie av konsumtionens betydelse hos ekonomiskt utsatta?

Det finns förhållandevis begränsad forskning och kunskap om hur familjer med låg inkomst hanterar sin vardag och hur de påverkas av de förväntningar som finns på att följa och hänga med i de mer allmänna konsumtionsmönster som existerar i samhällets konsumtionskultur (Ekström och Hjort 2009).

För grupper med låg inkomst handlar konsumtionen mycket om att försöka konsumera på ett sätt som signalerar normalitet och att på så sätt visa att man någotsånär följer utvecklingen avseende allmänna konsumtionsmönster. Att inte kunna följa med strömmen och konsumera som andra innebär en risk att uppfattas som annorlunda, marginaliseras och uteslutas från konventionella konsumtionsmönster (t.ex. Bauman 1998, Ransome 2005). Stigmatiseringen av att uppfattas som misslyckad konsument kan av vissa uppfattas som lika illa som att uppfattas som fattig. För människor som lever under knappa förhållanden kan konsumtionen vara en inkörsport för att delta i samhället i stort. Det är en anledning till att låginkomsttagare ibland tenderar att konsumera produkter som kan anses vara icke-nödvändiga basvaror eller även s.k. ”lyxvaror”. Konsumtionen är ett uttryck för att delta, att konsumera som alla andra. Vid marginalisering på andra samhällsarenor så som arbete, boende och utbildning tycks även konsumtion ha fått en allt mer betydelsefull roll för delaktighet i det etablerade samhället.

Generellt sett behövs det mer kunskap kring konsumtionens mening(ar) och betydelse hos familjer som lever under knappa förhållanden samt hur dagens överflöds- och konsumtionsamhälle påverkar familjer som har svårighet att leva upp till de förväntningar som detta skapar.

Syfte

Syftet med denna rapport är att beskriva och försöka förstå innebörden av en vardag kantad av fattigdom i den svenska välfärdsstaten. Denna vardag kan både beskrivas som absolut och relativ fattigdom - det handlar både om att kunna äta sig mätt och att snegla på kompisens mobiltelefon, både om att ha någonstans att bo och att försöka köpa märkeskläder.

I de intervjuer som vi genomfört tecknas en bild av flera dimensioner av en vardag i fattigdom. Avsikten är att försöka identifiera de processer som pågår mellan familjens olika medlemmar med fokus på sådant som rör konsumtion och konsumtionens mening. Vad innebär en utsatt och otrygg ekonomisk situation för konsumtionsvillkoren och vilka uttryck tar det sig i de processer som är kopplade till konsumtion, t.ex. förhandlingar och prioriteringar? På vilka sätt påverkar den begränsade ekonomin roller, möjligheter till påverkan och inflytande för såväl barn som föräldrar? Vilken typ av konsumtion diskuteras, finns det konsumtionsrelaterade frågor som skapar konflikter, vem ansvarar för vilken typ av konsumtion, vem påverkar och hur ser förhandlingar och beslutsprocesser ut? Hur påverkar finansiella begränsningar förhandlingsmöjligheter och konsumentsozialisation?

Vår avsikt är att reflektera över hur processer som inklusion, exklusion och marginalisering påverkar familjer med låg inkomst i en konsumtionskultur. Tidigare forskning om låginkomsttagare har huvudsakligen studerat hushåll som en enhet i förhållande till konsumtion och inte tagit hänsyn till den interaktion och dynamik som finns inom familjer, mellan familjemedlemmar, men även i relation till det omgivande samhället.

Ekonomisk marginalisering och fattigdom

Internationellt finns en del forskning kring fattigdom i relation till barnfamiljer och konsumtion, bl.a. i USA (t.ex. Chin 2001) och Storbritannien (t.ex. Middleton et al 1994, Shropshire and Middleton 1999). Emellertid är det svårt att direkt översätta forskning från en amerikansk eller brittisk kontext till svenska förhållanden då det finns avsevärda skillnader. Som exempel kan nämnas att välfärdsstatens konstruktion och betydelse skiljer sig åt i de olika länderna. Även inkomstfördelningen är annorlunda med en betydligt mer ojämlik fördelning i USA och Storbritannien än i Sverige. Till sist bör nämnas att uppfattningar om fattigdom och dess orsaker ser olika ut i olika länder. Detta gör det svårt att jämföra fattigdom.

Vad är fattigdom?

Ekonomisk marginalisering eller fattigdom är ett relationellt fenomen som handlar om relationer mellan människor. Om alla hade levt under knappa förhållanden hade ekonomisk knapphet varken varit skambelagt eller stigmatiserande. Både Sahlins (1974) och de Swaan (1988) beskriver hur fattigdom blev en social kategori först när människan började lagra i förråd och hur detta skapade sociala jämförelser och social stratifiering. Det är just detta som fattigdom handlar om. I en utvecklad välfärdsstat som den svenska förväntas det inte finnas någon fattigdom och när forskare eller samhällsdebattörer ändå lyfter fram fattigdom som fenomen i ett svenskt sammanhang påbörjas nästan per automatik en diskussion om hur fattigdom ska definieras. En sådan diskussion om definitioner handlar ofta om fattigdom ska förstås som antingen ett absolut eller relativt fenomen. Absolut fattigdom innebär att knappt ha resurser för att täcka livets nödtröft som mat och kläder. Relativ fattigdom innebär att man i och för sig kan täcka de materiella nödvändigheterna men att man ändå tvingas leva på ett sätt som avviker från dominerande sociala normer. Townsends klassiska definition är ett bra exempel på detta:

"Individuals, families and groups in the population can be said to be in poverty when they lack the resources to obtain the type of diet, participation in the activities and have the living conditions and the amenities which are customary, or at least widely encouraged or approved in the societies to which they belong. Their resources are so seriously below those commanded by the average family that they are in effect excluded from the ordinary living patterns, customs, and activities." (Townsend, 1979, sid 31)

Ekonomisk utsatthet studeras vanligtvis inom välfärds- och fattigdomsforskningen. Inom denna forskning används teorier om social marginalisering och exklusion som kan bidra till en ökad förståelse. Bland annat kan dessa teorier säga en del om komplexiteten och dynamiken i ekonomisk utsatthet. Ofta finns kopplingar till flera andra centrala samhällsområden som boende, etableringsgrad på arbetsmarknaden, utbildning, hälsa etc.

I den internationella forskningen om fattigdom har huvudfokus legat på att studera hushållet som minsta beståndsdel snarare än familj. I Sverige finns forskning kring konsumtion hos ekonomiskt utsatta även om den inte är speciellt omfattande. Denna forskning (Hjort 2004) visar bl.a. att konsumtionen spelar en påtaglig roll för upplevelsen av delaktighet med det etablerade samhället och hur tydligt familjer med knapp ekonomi upplever krav kring att följa allmänna konsumtionsmönster. Detta kan t.ex. resultera i att familjernas konsumtion kan delas upp i materiell och socialt nödvändig konsumtion där den socialt nödvändiga sker just för att leva upp till dominerande konsumtionsnormer. Men även i Sverige är det framförallt hushållet som varit i fokus för studier. Studier om familjer med knapp ekonomi har i första hand sett familjen som en helhet snarare än enskilda familjemedlemmar.

Sociala jämförelser och processer

För att närma oss frågor relaterade till konsumtionens mening(ar) som vi i föreliggande studie fokuserat på använder vi i huvudsak två olika typer av teoribildningar.

Den första handlar om hur konsumtion kan förstås i termer av sociala jämförelser. Konsumtionen erbjuder både möjligheter och skapar press avseende såväl emulering/konformitet som distinktion. När det gäller ekonomisk utsatthet har tidigare studier visat (t.ex. Hjort 2004, Bonke 2005) att konformitet genom konsumtion är ett sätt för låginkomstfamiljer att visa att de deltar i samhället som alla andra. Det är också ett faktum att de flesta konsumtionshandlingar har drag av både konformitet och distinktion. Även om de kan betraktas som varandras motsatser samexisterar de och bildar intressanta spänningsförhållanden. Även familjer med låg inkomst använder konsumtion som distinktion, d.v.s. på något sätt försöker de urskilja sig från mängden även om huvuddelen av konsumtionen sker i syfte att fylla behov av materiella nödvändigheter samt konsumera på ett sätt så att man passar in, dvs. konformitet. Sociala jämförelser kan relateras till olika typer av normer och koder. Sättet individer konsumerar på kan ses både som ett uttryck för distinktion och konformitet beroende på sammanhang (t.ex. Ekström 2010a).

Den andra teoribildningen som vi fokuserat på i föreliggande studie tar sin utgångspunkt i de förhandlingar och processer som pågår mellan olika familjemedlemmar som lever under ekonomisk knapphet. Vi är intresserade av hur barn och föräldrar påverkar varandra som konsumenter och hur beslutsprocesser tar sig i uttryck. Barnens möjlighet att påverka kan förväntas vara beroende av socioekonomisk bakgrund. Det finns begränsad forskning om låginkomstfamiljer i Norden med få undantag som Hjort (2004) och Bonke (2005). Utan att specifikt ha fokuserat på processer inom familjen visar både Hjort och Bonke att barnen prioriteras och att mycket energi läggs på att barnen ur ett konsumtionshänseende ska hålla så jämna steg som möjligt med sina kamrater. Ekström (1995) fann att familjer med höga inkomster tillät sina barn mer påverkan jämfört med familjer med låga inkomster. Påverkan kan ske både direkt och indirekt. Medan direkt påverkan handlar om att bli tillsagd vad som ska göras inbegriper indirekt påverkan att ta hänsyn till andra familjemedlemmars önskningar utan att ha blivit tillsagd eller genom att lära genom att observera (t.ex. Ekström 2010b).

Konsumentsozialisation

Det finns begränsad kunskap om vad konsumtionen innebär för låginkomstfamiljer och hur olika familjemedlemmar lär sig om konsumtion. Forskning om konsumentsozialisation belyser att man lär sig bli konsument. En vanlig definition av konsumentsozialisation är Wards (1974, s. 2): "the process by which young people acquire skills, knowledge, and attitudes relevant to their functioning as consumers in the marketplace". En majoritet av denna forskning har fokuserat på barn som konsumenter, men det är viktigt att poängtera att även vuxna socialiseras som konsumenter.

Konsumentsozialisation kan hjälpa oss förstå hur konsumenter förhåller sig till kulturellt fastställda sociala normer och hur de anpassar sig till förändringar i samhället (Ekström 2006). Socialisationspraktiker i familjer kan antas skilja sig åt beroende på inkomstnivå (t.ex. Bonke 2005; Ekström 1995; Hjort 2004). Familjer med högre inkomst kan allokera resurser på ett sätt som låginkomstfamiljer ofta saknar. En majoritet av forskning om socialisation har fokuserat antingen på barn eller på föräldrar utan att ta hänsyn till hur de interagerar och lär sig från varandra (Ekström 2006). Det finns ett behov av att öka förståelsen för hur barn och föräldrar lär sig om konsumtion i familjer som lever under ekonomisk utsatthet. Barn påverkas dock inte bara av sina föräldrar utan även av kompisar, släktingar etc. Martens et al. (2004) skriver att studier om barns konsumtionserfarenheter behöver ta hänsyn till deras föräldrars benägenhet att konsumera såväl som inflytande från andra vuxna och barn i deras dagliga nätverk.

Det finns överhuvudtaget ett behov av att förstå interaktion och förhandlingar relaterat till konsumtion mellan barn och föräldrar. I en konsumtionskultur är kommersiella aktiviteter en del av barnens vardag. Barn omges av produkter, annonser, produktplacering både i kommersiella såväl som privata rum. Skolmaterial sponsras och barn firar födelsedagar på McDonalds. Konsumtion av medier är också del av vardagen när barnen surfar och sänder SMS etc. Barnens roll i familjer med knappa resurser är utforskat, förmodligen p.g.a. metodologiska svårigheter. Att studera barn är en svår uppgift och det är än mer svårt när de lever i familjer med knappa resurser. Det finns flera skäl till detta. Ett skäl är att föräldrar ofta vill skydda sina barn från den "verkliga" situationen för att inte oroa dem och därför tillåter de oftast inte att deras barn deltar i studier (t.ex. Harju 2008). En annan anledning att inte delta i en studie om fattigdom är de känslor av skam och stigma som ofta associeras med detta. Barn är kanske mer känsliga för det sociala stigma som associeras med fattigdom, att vara en misslyckad eller andra klassens konsument, då de ofta identifierar sig med kompisar. Tidigare forskning om familjer med knappa resurser har funnit att barns konsumtion prioriteras på bekostnad av föräldrarnas konsumtion (Hjort 2004).

Forskning om ekonomisk utsatthet har också visat på att prioritering av barnens konsumtion kan innebära att föräldrar ger uttryck för att vara kompetenta föräldrar (Hjort 2004; Bonke 2005).

Sammanfattningsvis är vår utgångspunkt att båda teoribildningarna, social jämförelse samt förhandlingar och processer inom familjer, tillsammans kan ge oss en ökad förståelse för hur konsumtionskulturen påverkar och kommer till uttryck i familjer med låg inkomst. Den första tar sin utgångspunkt i hur familjemedlemmar agerar och kommunicerar sin identitet och sociala position i relation till omgivningen medan den andra fokuserar på dynamiken inom familjerna. Vi är intresserade av att analysera hur dessa två perspektiv är relaterade och hur de kan bidra till en större förståelse av hur familjer med låg inkomst agerar i ett välfärdssamhälle som präglas av konsumtion.

Metod och material

Studien är förhållandevis begränsad och kan betraktas som en pilotstudie. Eftersom kunskaperna är begränsade både gällande konsumtionens roll i familjer som lever med knapp ekonomi och de intrafamiljära processerna kring konsumtion ska studien ses som en möjlighet att få ökad kunskap men också att formulera nya forskningsfrågor.

Studien är baserad på intervjuer med sex barnfamiljer som bor i en svensk storstad. Familjerna har olika etnisk bakgrund och kompositionen följer mönstret av familjer som lever under fattigdom i Sverige såsom invandrare och ensamstående föräldrar (t.ex. Salonen 2008). Alla de intervjuade föräldrarna utom en är ensamstående. Av de fem ensamstående föräldrarna är fyra mammor och en pappa. Som låg inkomsttagare avser vi här familjer som vänt sig till en frivillig organisation för ekonomiskt stöd. Baserat på information från denna organisation befinner sig majoriteten av de familjer som söker strax ovanför, på eller under socialbidragsnormen. I enstaka fall bifalles ansökningar från familjer som befinner sig över normen. Det finns följaktligen goda skäl för att anta att de intervjuade familjerna lever under synnerligen knappa förhållanden.

Vi har valt att göra intervjuer med de föräldrar som barnen bor hos och att inte intervju barnen. I några familjer var barnen för små för att det skulle vara meningsfullt och i de familjer där barnen åldersmässigt skulle kunna delta gjorde vi bedömningen att vi behövde mer tid för att skapa en sådan relation att det hade varit etiskt försvarbart att intervju barnen. En förälder ville inte att intervjun skulle ske i hemmet då barnet eventuellt skulle höra samtalets innehåll. Vår bedömning är att det eventuellt kan vara möjligt att på sikt även involvera barnen men att detta kräver en relationsskapande process med såväl barn som föräldrar. Vi har i intervjuerna försökt fånga hur relationen mellan barn och föräldrar påverkas av den knappa ekonomin. Genom att ständigt försöka återföra intervjun till teman om konsumtion i förhållande till de olika familjemedlemmarna är det vår bedömning att vi fått en bild av familjens konsumtion, som är bredare än om vi valt att intervju enskilda familjemedlemmar.

De familjer som har valt att medverka har alla informerats om de sedvanliga forskningsetiska principerna. Intervjuerna tog cirka en timme och ägde rum i hemmen hos familjerna, förutom en intervju som ägde rum hos en frivillig organisation, som nämnts ovan.

Efter att vi genomfört intervjuerna har vi analyserat intervjuerna utifrån våra olika forskningshorisonter, konsumtionskultur i marknadsföring respektive socialt arbete.

Resultat

Det empiriska materialet bestående av sex intervjuer kan på ett sätt uppfattas som begränsat. Vi har inte haft för avsikt att göra några mer långtgående generaliseringar, men vill ändå understryka att materialet består av sex timmars tämligen detaljerade och innehållsrika beskrivningar av hur vardagen kan te sig för barnfamiljer med låga och osäkra inkomster. Det är på så sätt ett rikt och komplext material där det finns en lång rad olika aspekter som kan vara intressanta att lyfta fram. Vi har dock valt att koncentrera oss på sju teman som på ett tydligt sätt träder fram ut materialet.

- Det första temat, materiella och sociala nödvändigheter, belyser hur överflödssamhället på olika sätt tränger sig på även hos fattiga familjer och skapar ett spänningsförhållande mellan det basala, som att äta sig mätt, och symboliskt betydelsefull konsumtion som märkeskläder och mobiltelefoner.
- Det andra temat, sociala jämförelser, behandlar hur familjerna i studien jämför sig med och ser på sig själva i förhållande till omgivningen.
- Inflytande och påverkan bildar ett tredje tema som berör hur en knapp ekonomi påverkar inflytande, roller och positioner inom familjen.
- Det fjärde temat diskuterar mat och matvanor då dessa frågor är centrala i familjernas liv.
- Kontroll, som utgör det femte temat, är något som karakteriserar vardagen när det gäller konsumtion och hushållsekonomi.
- Det sjätte temat, kreativitet, handlar om hur familjerna gör för att hantera och få vardagen att fungera utifrån begränsade resurser, t.ex. de sista dagarna före utbetalning av barnbidraget.
- Det sjunde och avslutande temat belyser betydelsen av de sociala nätverk som finns runt familjerna i studien.

I presentationen och analysen av resultatet har vi valt att väva samman intervjuerna med de olika familjerna och framför allt lyfta fram olika konsumtionsmönster som vi identifierat. Men först ges en bild av familjernas ekonomiska situation.

De intervjuade familjernas ekonomiska situation

Pernilla är 38 år och lever med fyra barn (8, 15, 17 och 20 år). Hon har under lång tid varit sjukskriven samt haft socialbidrag. Hon har nu börjat arbetsträna och får kompletterande socialbidrag. Hon hoppas kunna gå upp i arbetstid för att få bättre ekonomi så hon kan göra mer med barnen.

Eftersom ekonomin varit mycket ansträngd under flera år har Pernilla hela tiden tvingats prioritera. Hon säger att elräkningen kan skjutas på två veckor tills hon får pengar. Pernilla handlar mestadels själv varje dag, köper lågprismärken och använder rabatterbjudanden. Kläder köps i huvudsak på lågprisvaruhus, bl.a. på Ullared. Det är tydligt genom hela intervjun att hon som mamma sätter sina barn i centrum och är mån om att de ska få det de behöver. Samtidigt är barnen medvetna om familjens begränsade ekonomi. Hon säger att de pratar mycket om pengar och vad saker kostar. Men hon vill heller inte göra dem oroliga för familjens situation. Hon har hjälp av sina syskon, bl.a. med att handla och ibland att få låna några hundra kronor.

Betalningsanmärkningar gör att hon inte kan låna pengar från banker.

Familjen har ingen dator eller fast telefon. Räkningar betalas genom ett syskon eller genom att låna datorn på jobbet.

Fritidsaktiviteter är begränsade och består framförallt av utflykter till stadsparken, brännboll och korvgrillning. Hon berättar om ett tillfälle när hon sparat så att två av barnen kunde gå på fotboll. Hon gick inte själv trots att hon är mycket fotbollsintresserad, utan lät istället barnen köpa varsin halsduk. De ringde från matchen och berättade hur spelet gick.

Lena är 41år och lever med tre barn (12, 18, 20 år) i en fyrrumslägenhet. Det näst äldsta barnet bor i vardagsrummet. Lena har varit långtidssjukskriven och har socialbidrag. Hon hoppas få möjlighet att utbilda sig och börja arbeta, är trött på att gå hemma. Hon säger att hon inte har något socialt umgänge och att hon ”inte har livet kvar”. Hon storhandlar en gång i månaden med hjälp av en av barnens pappor som i stor utsträckning ställer upp, försöker göra storkok och frysa in. Hon väljer alltid butikens egna varumärken. Lena lånar alltid pengar i slutet av månaden från en pappa till ett av barnen genom att be om förskott på underhållsstödet. Lena anser att de mest besvärliga perioderna är jul och sommar. Överhuvudtaget får hon vänta tills möjlighet ges att köpa. Hon ger som exempel barnens märkeskläder. Hon försöker hitta billigare kläder på nätet och fynda. Lena handlar själv på Tradera, både till sig själv och till barnen. Hon handlar även på Myrorna och Stadsmissionen. Till barnen handlas det annars inte mycket kläder utan det överläts till barnens pappor.

Lena har förståelse för att märkesvaror är viktiga för barnen och betonar att det är viktigt att de känner att de ligger på samma våglängd som sina kompisar. Samtidigt nämner hon att de inte kan köpa i samma utsträckning som andra barn. Andra barn kan få behålla sina studiebidrag för eget bruk, men det kan inte hennes. När kompisar till ett av barnen får sina studiebidrag då vill han/hon inte gå utanför dörren. Hon menar att hon också p.g.a. familjens ekonomi får neka barnen mer, de får sitta hemma när andra kompisar gör saker. Alla i familjen har begagnade datorer som de fått genom kontakter med en pappa till ett av barnen. De är uppkopplade till nätet. Barnen har mobiltelefon med kontantkort, de flesta kompisarna har abonnemang. Barnen i familjen och kompisarna försöker använda samma operatör så de kan ringa gratis till varandra.

Lena har ett SMS lån som hon tog en jul för några år sedan då hon såg reklam för det på TV. Det är något hon har ångrat för det tar lång tid att betala av. Lena har haft lån sedan hon var 18 år. Hon har klädkonto på H&M och Ellos som hon också betalar av på.

Anna är 46 år och bor tillsammans med sin man och deras gemensamma son som är 3,5 år gammal. Hon har fyra barn (16, 18, 20, 25 år) sedan tidigare och hennes man har två barn sedan tidigare. De har båda sjukersättning. De har tidigare haft missbruksproblem men är nu fria från det. Hon har levt med dålig ekonomi hela livet. De har skuldsanering, andra året av fem. Skuldsaneringen gör att de har mycket begränsade ekonomiska förutsättningar men Anna ser det som en möjlighet att få det bättre längre fram. Anna kollar alltid extrapriser, handlar på Willys, Netto och Lidl samt grönsaker på den lokala marknaden. Hon handlar en gång per vecka och köper mer av det som är billigt och fryser in. Vissa lågprismärken är inte bra, men de mesta går bra. Anna berättar att hon har en lista i huvudet, köper samma grejor varje gång av det som är billigt, förutom extrapris då hon köper extra mycket. Bio, restaurang och nöjen ”finns inte på kartan”. Hon har fått hjälp av frivilliga organisationer när det varit svårt ekonomiskt och till jul. Hon menar att hon annars inte hade klarat av julklappar mer än till det lilla barnet. För de andra barnen har hon bestämt att de när de fyller 18 får de välja mellan julklapp och födelsedagspresent och när de fyller 20 får de födelsedagspresent vart femte år. Anna har en dator som hon fått av sin syster. Familjen har internet som betalas med hjälp av autogiro. Hon har per telefon fått förfrågan om uppgradering från en internetleverantör, men tycker det är för dyrt. Anna säger: ”De har ringt och frågat om vi ska uppgradera, en stackars femtiolapp i månaden säger de, men vi får se.”

Anna upplever det som frustrerande att inte kunna köpa som andra. Ibland vill hon köpa något extra till sin son och hennes man vill ha något gott. Då skulle hon vilja kunna ta något på en hylla utan att titta på priset: ”Det hade varit något, det kan reta mig ibland”.

Daniel är 55 år och lever med sin 11-årige son. De bor i en trerumslägenhet. Daniel är sjukpensionär och har en inkomst som ligger strax ovanför (400 kr ovanför) socialbidragsnormen. På grund av de marginaleffekter som uppstår när inkomsten ligger strax över socialbidragsnormen får han stå för alla kostnader själv som socialtjänsten annars kan bevilja utöver norm (t.ex. el, medicin och läkarvård). Det finns ungefär 6 000 kr kvar när hyran är betald, denna summa ska täcka alla andra utgifter. Daniel beskriver en oro för vad som ska hända i och med att sonen blir äldre och får mer insyn i den knappa ekonomiska situationen. I och med att Daniel är sjukpensionär säger han sig inte ha något större hopp om en förbättrad ekonomisk situation. Han beskriver en vardag präglad av en minutiös kontroll av alla utgifter. Han för kassabok över alla köp, sparar alla kvitton och betonar flera gånger vikten av att planera konsumtionen för att få pengarna att räcka. Han kontrollerar kvitton noga så att det inte skett någon felaktig överföring. Om pengarna tar slut en månad finns möjligheten att låna av någon kompis – *”en tusenlapp eller så – sen när jag får mina pengar betalar jag tillbaka”*. Innan utbetalning av pension är det extra svårt. Pensionen betalas ut den 18:e men pengarna är ofta slut innan dess. Det spelar roll vilken dag den 18:e infinner sig på då utbetalning sker på vardagar: *”Om den 18:e är en söndag blir det stora problem – jag är glad om det är en lördag”*.

När det gäller relationen till sonen är den präglad av den knappa ekonomiska situationen. Möjligheterna till konsumtion är ytterst begränsade men genomgående beskrivs en situation där fadern prioriterar sonens konsumtion. Han försöker hålla sig ajour med realisationer i de butiker där det kan finnas skor och kläder för sonen. Daniel köper också ofta en storlek för stort för att sonen ska kunna ha kläderna och skorna längre. Sonen är med i en idrottsaktivitet och där lyckades fadern förhandla sig till en uppdelning av avgiften. Ett stort problem är att man inte har någon dator. Bibliotekets service med datorer är begränsat till en halvtimme och måste bokas i förväg. De båda gör ingenting speciellt på sommaren, möjligen åker de buss till någon badplats utanför staden. Daniel prioriterar ner sin egen konsumtion, behöver egentligen simma (bada) två gånger i veckan för sin värk men lägger hellre de 40-45 kronor varje badtillfälle kostar på sonens konsumtion. Vidare händer det att han avstår från medicin och tandläkarbesök för att i stället lägga

pengarna på sonen. En strategi är att lova sonen köp framöver, t.ex. dator. Daniel åker inte kollektivtrafik utan väljer att cykla och gå.

Åsa är 41 år och lever med sin 5-åriga dotter. De bor i en tvårumslägenhet. Hon hoppas på en trerummare, men det är svårt att hitta någon. Åsa har arbetat tidigare men har under de senaste fem åren haft socialbidrag. Åsa är med i olika typer av projekt som anordnas av socialtjänsten i syfte att hon så småningom ska kunna bli självförsörjande. När det gäller konsumtion och hushållsekonomi beskriver Åsa en vardag som präglas av att leta efter olika typer av extrapriser och rabatter. Hon beskriver det som en sport att få pengarna att räcka. Hon köper etablerade varumärken när det gäller mat, mest för att hon inte provat lågprismärken. Hon åker med sin syster till Ullared då och då, ibland åker systemen själv men handlar då till Åsa. Systemen tar ansvar för att Åsa sparar 500 kronor till Ullared: ”annars försvinner de”.

Hon handlar på ICA, Netto och Lidl. Åsa har ”problem med mat” och håller på att försöka äta mer ordentligt. Åsa berättar att dottern ännu inte har någon förståelse för den knappa situationen. När hon försöker förklara säger dottern att ”*du har ju kortet*”. Åsa undviker att ta med dottern till stan eller när hon ska handla mat för att undvika ”*en evig kamp*” om leksaker och McDonalds. Tidigare blev det mycket impulsköp på detta vis – något som innebar att Åsa fick be sitt personliga nätverk med hjälp med pengar. Hon tycker själv att hon köper förhållandevis mycket kläder till dottern, något eller några plagg i månaden ”*hon växer ju så*”. Hon har ett konto på H&M där hon sätter in 175 kr i månaden (minimibelopp). För egen del får Åsa en hel del kläder av tidigare arbetskamrater. Åsa har en burk i köket med tior och tjugolappar som brukar komma väl till pass dagarna före utbetalning av socialbidraget. När det gäller fritidsaktiviteter har Åsa inte haft råd. Detta är något hon lyfter fram som problematiskt:

”Rent krasst så har jag inte råd att sätta henne (dottern) i någon aktivitet. Även om det bara kostar två, tre eller fyrahundra kronor så ska det grejer till, kläder och skor. Och jag har inte de pengarna. Om hon ska lära sig simma så måste jag ju också köpa simkort för annars får jag inte gå med in i lokalen. Jag bromsar ju henne för att jag inte har pengar. Det blir många nej. Jag får aktivera henne bäst jag kan – det är alltid hon och jag, det är aldrig hon och andra barn.”

Åsa lämnar sällan staden med sin dotter. Det blir mest utflykter inom staden, t.ex. picknick till parken. Genom fonder verkar det dock finnas möjlighet till ett besök på Kolmården under sommaren. Åsa har, som nämnts ovan, ett personligt nätverk som innebär en viss trygghet för henne.

Där ingår hennes föräldrar som hjälper henne ekonomiskt, främst genom att ge saker till dottern, t.ex. sparkcykel och leksaker. Åsa känner dock att hon inte vill fråga för mycket för egen del, hon menar att hon nu är 40 och vill klara sig på egen hand. Ibland kan det också kännas besvärande för Åsa att föräldrarna köper grejer till dottern. Föräldrarna är numera medvetna om detta och frågar först.

Sara är 21 år och lever ensam med sin 1,5-årige son i en tvårumslägenhet. Sara avbröt gymnasiestudier och påbörjade istället en praktik. När hon blev gravid fick hon avbryta sin praktik. Strax före sonens födelse bodde hon hos syskon men då detta var slitsamt har hon numera en begränsad kontakt med dessa. Hon har inte heller någon direkt kontakt med sin mor. Lägenheten är inte hennes egen utan hon hyr den i andra hand genom en släkting, hon är osäker på hur länge hon kan bo kvar. Sara har socialbidrag som enda inkomst. Hon har skulder hos kronofogden och har därför svårt att hitta någon egen lägenhet. Sara beskriver sin tillvaro som ytterst begränsad. Hon handlar i det lokala köpcentret och det enda pengarna går till är räkningar, mat och blöjor. Ibland struntar hon i räkningar för att ”ha råd att leva”. Hon går ut med sin son men har tröttnat på lekplatsen och hon menar att det har sonen också gjort, han blir ofta grinig på lekplatsen. Hon har inte någon person som kan ge henne avlastning med sonen förutom att hon sedan någon månad tillbaka har barnomsorg under några timmar per dag. Hon är då hemma och städar eller lagar mat. Hon har inga kompisar i området. När det gäller pengar har hon ingen hon kan vända sig till, är pengarna slut så är de:

”Nu är nästan blöjorna slut och jag har verkligen inga pengar kvar. Då får man panik och vet inte vad man ska göra. För det mesta är det så här varje månad. Förra månaden var det lite bättre, då försökte jag spara, i alla fall någonting, i fall han skulle bli sjuk och man måste beställa taxi till sjukhuset. Då måste man ju också ha pengar så att man kan köpa medicin till honom.”

Även om Sara förmodligen får pengar i efterskott från socialtjänsten för medicin till sonen och taxiresa till sjukhuset så måste hon se till att ha kontanter för att kunna betala. När Sara pratar om att spara och att inte slösa handlar det om att hon inte köper någonting.

Slösa beskriver hon som att köpa kläder, burkmat eller välling till pojken. Hon beskriver den månad då sonen skulle börja dagis som extra tuff för då behövde hon köpa nya kläder eftersom de andra var för små. Hon behövde också köpa regnkläder och stövlar till sonen. Det verkar vara svårt för Sara att låna pengar från familj eller släkt. Flera av dem tycks även de leva under knappa omständigheter.

Sara är ung och även om hon i princip enbart lägger pengarna på sin son så drömmer hon om saker som jämnåriga gör som att köpa kläder och hitta på saker för egen del. Pengarna räcker knappt till nödvändiga kläder till sonen och till sig själv har hon inte köpt något på länge. De kläder hon har, har hon fått av släktingar. Barnets far låter henne låna en dator med internet-uppkoppling, möblerna lånar hon av den som hyr ut lägenheten. Hon äger ett bord, gardinerna och grejer som finns i bokhyllan. TV:n har hon fått. När det gäller mat så verkar det vara så att pojken får burkmat eller så lagar hon mat som han också kan äta. Det är enbart då hon själv äter lagad mat. När det gäller sociala jämförelser så säger Sara att hon är ledsen för att sonen inte har samma kläder som de andra barnen, att kläderna alltid är för små eller för stora. För egen del menar hon att det inte spelar så stor roll då hon ändå bara är hemma med sin son. På frågan om hon brukar ordna någon slags fredagsmys säger Sara att det är sällan hon gör det. Om hon äter chips så vill sonen också ha och hon vill inte att han äter chips eller godis, hon tycker att han är för liten.

Framträdande teman i studien

Materiella och sociala nödvändigheter

Tidigare studier om konsumtion och ekonomisk utsatthet (t.ex. Hjort 2004, Bonke 2005) använder begrepp som sociala och materiella nödvändigheter. Materiella nödvändigheter innebär sådan baskonsumtion som mer eller mindre tas för given i västvärlden, t.ex. mat, kläder och boende. Sociala nödvändigheter utgörs av, i detta sammanhang, sådant som barnfamiljer förväntas ha möjlighet att konsumera eller vad som kan beskrivas som allmänna konsumtionsmönster, t.ex. dator- och TV-spel, besök på McDonalds, mobiltelefoner, märkeskläder etc. Tidigare studier på detta område (t.ex. Hjort 2004, Bonke 2005) har i huvudsak fokuserat på hur familjer hanterar förväntningar på sociala nödvändigheter eftersom dagens konsumtionskultur fokuserar på just sådan konsumtion. I denna studie kan vi dock se att de intervjuade familjerna finner det problematiskt att också klara av den materiellt nödvändiga konsumtionen.

Föräldrarna uttryckte oro t.ex. för att barnen inte åt tillräckligt, att de var oroliga att bli uppsagda från lägenheten, att inte ha råd att köpa mediciner och att inte ha tillräckligt med pengar för att betala de mest nödvändiga räkningarna.

Parallellt med denna oro nämner föräldrarna också diskussioner i familjen om de senaste mobiltelefonerna, Converse skor och om annan typ av konsumtion som är av en helt annan karaktär än att kunna äta sig mätt. I flera av familjerna visste man inte hur man skulle lösa en eventuell situation där t.ex. en säng eller TV gick sönder. En mamma som för en ständig kamp för att få pengarna att räcka till både mat och blöjor uttryckte hur avvägningar som rör kronor och ören kan te sig:

”ett par limpor bröd varar längre än ett paket kycklingfilé och de är dessutom billigare”

Detta citat visar på betydelsen av några kronor. Denna och andra bilder av uttryck för knapphet som t.ex. att föräldrar väljer att inte äta den mat de bjuder barnen på pekar på tämligen uppenbara avsteg från en gängse bild av hur barnfamiljer i Sverige kan hantera sin vardag. I tidigare studier (t.ex. Harju, Hjort & Montesino 2010) framgår det att familjer i Sverige står i kö för att få bröd av en frivillig organisation. Även i denna studie framkom att en intervjuad familj gjorde detta.

Detta illustrerar hur konsumtionskulturen i Sverige på ett tydligt sätt är närvarande också bland ekonomiskt utsatta grupper. Det finns anledning att lyfta fram behovet av forskning som på ett mer djupgående sätt, såväl empiriskt som teoretiskt, förmår belysa hur materiellt och socialt nödvändig konsumtion interagerar i dagens konsumtionskultur. I denna typ av forskning bör det naturligtvis ingå studier av hur individer och familjer hanterar balansgången mellan materiella behov och social acceptans.

De svårigheter de intervjuade familjerna har att få vardagen att fungera ur ett konsumtionsperspektiv bör också placeras in i ett större samhälleligt sammanhang där utvecklingen går mot ökade klyftor och där det förmodligen blir än svårare för den typ av familjer som ingår i denna studie att hålla jämna steg med den allmänna konsumtionsutvecklingen. I konsumtionskulturen ser

vi att nya produkter och mode förhållandevis snabbt förvandlas till sociala nödvändigheter och delaktighetsmarkörer.

Konsumtion och sociala jämförelser

En betydelsefull uttrycksform för sociala jämförelser är konsumtion. Detta gäller oavsett inkomst och innefattar jämförelser såväl mellan som inom olika grupper som mellan individer. I de intervjuer som genomförts har vi försökt att vara observanta på hur sociala jämförelser kommuniceras och vem som jämför sig med vem. En tendens är att de vuxna verkar ställa sig utanför. De befinner sig inte på jämförelsernas catwalk annat än som just föräldrar då de har prioriterat ner den egna konsumtionen till en låg nivå. Denna typ av prioritering har också framkommit i tidigare studier, t.ex. beträffande föräldrars egna kläder och heminredning (jfr Hjort 2004).

Det är snarare i rollen som förälder de vuxna talar i termer av sociala jämförelser. Även om man har en ytterst begränsad ekonomisk situation är det betydelsefullt att kunna visa att man i alla fall är en förälder som kan tillgodose barnets behov. Det är genom barnens kläder, leksaker och aktiviteter som man visar att man är en duglig förälder och det är också på detta område jämförelserna sker. Någon förälder beskriver sig till och med som ett föredöme som klär sitt barn finare än andra. Men för flera andra är krav på att kunna jämföra sig med omgivningen svåra att leva upp till och detta uttrycks i termer av skam och sorg:

”Det är klart att man tittar, man ser att andra barn har märkesgrejer och så kommer han i så fula skor och då skäms man lite. Jag känner ingen press men jag blir ledsen. Stackarn måste vara klädd så bara för att hans mamma går på soc. ”

Bland de äldre barnen och ungdomarna är de sociala jämförelserna tydliga, åtminstone utifrån föräldrarnas berättelser. Det framställs som en ständig jakt på att inte halka efter. Ett sätt för barnen och ungdomarna att aktualisera dessa jämförelser är att berätta vad kamraterna fått eller gjort. Ett annat sätt är att visa och prata om annonser och reklam och på så vis försöka ge intryck av att det inte är så dyrt, alla andra har ju.

Föräldrarna är naturligtvis medvetna om denna sociala press som deras barn och tonåringar lever under:

”Min son kräver mycket hela tiden, han jämför sig i skolan med andra barn, med spel, kläder, håret och mobiltelefon”.

Intervjuerna visar även att familjerna jämför sig med andra som lever med bättre ekonomiska förutsättningar. Barn i denna typ av familjer beskrivs delvis som bortskämda och som tar allting för givet. En mamma understryker att hon tycker det är bra att hennes barn är tacksamma och uppskattar vad de får:

”man får en bamsekram, tack så jättemycket mamma, man ser glädjen, det värmer gott”.

Genom de sociala jämförelserna framstår konsumtionen mer som något man känner sig tvingad eller pressad till än något som är lustfyllt (jfr Bonke 2005). Den sociala jämförelsen framställs av föräldrarna mer i termer av konformitet, d.v.s. att försöka konsumera som andra eller på ett sätt man upplever som normalt än som distinktion vilket skulle innebära att konsumtionen används för att uttrycka exklusivitet eller olikhet.

Barnens påverkan och inflytande

Barnen står på flera sätt i centrum bland de intervjuade familjerna. Förutom pengar är det barnens egen konsumtion eller föräldrarnas konsumtion till barnen som styr besluten kring vad som bör konsumeras och inte. När det gäller påverkansmöjligheter tar sig detta emellertid olika uttryck. Föräldrarna ger uttryck för olikartade typer av förhållningssätt för att hantera den utsatta ekonomiska situationen. Å ena sidan beskrivs en förhållandevis auktoritär hållning som innebär att de ofta säger nej och får sätta tydliga gränser. Detta skulle också kunna beskrivas som ett tämligen odemokratiskt sätt att agera men nödvändigheten av att ha kontroll och kunna fördela de få resurser som finns tycks tvinga fram detta förhållningssätt. Å den andra sidan beskrivs en helt annan typ av agerande där barnen bjuds in att delta i olika typer av beslutsprocesser, inte sällan utifrån en argumentation om att det är viktigt att barnen får insikt i den ekonomiska situationen och blir en del av planeringen av konsumtionen. Detta sätt att agera kan även beskrivas i termer av konsumtionssocialisation, d.v.s. att lära sig som konsument. Denna demokratisering kan också ses som ett sätt och en möjlighet att göra barnen nöjda eller att se till så att de får vad de önskar. Det kan till exempel gälla

mat. Det tycks således finnas ett spänningsförhållande mellan i vilken grad barnen och tonåringarna får möjlighet att påverka.

I detta sammanhang finns det anledning att fundera över eventuella skillnader mellan olika inkomstgrupper; hur tar sig dessa processer uttryck i familjer med en etablerad ekonomisk situation där föräldrarna förmodligen på ett lättare sätt kan kombinera olika förhållningssätt?

Barnen och tonåringarna påverkar och är en del av beslutsprocessen på flera olika sätt. Det är tydligt att den största delen av planeringen av ekonomi och konsumtion handlar om att i så stor utsträckning som möjligt hålla barnen ”skadeslösa” för den knappa situation som råder. De intervjuade föräldrarna är måna om att barnen inte ska avvika och uppfattas som annorlunda av andra barn. Utifrån en grov uppdelning av vårt resultat skulle man kunna skilja på barns påverkan och inflytande.

Påverkan innebär att framför allt de äldre barnen och tonåringarna på ett medvetet och aktivt sätt försöker påverka föräldrarna eller föräldern att konsumera en viss typ av mat, att de ska få de kläder och den mobiltelefon de önskar eller med andra ord att familjens konsumtion ska styras i den riktning de är intresserade av. Inflytande berör främst de mindre barnen genom att föräldern prioriterar deras kost, kläder, aktiviteter etc. även om barn inte ger uttryck för sådana önskemål.

I vår studie finns naturligtvis även påverkan bland de mindre barnen och inflytande bland de äldre, t.ex. mat. Det tycks dock vara så att de yngre barnens önskemål lättare kan styras bort, det finns mindre press utifrån, t.ex. från kamrater. Barn lär sig också hur de ska använda den knappa situationen som argument för att öka sin påverkan (jfr Hjort 2004). Eftersom föräldrarna både känner en oro och har en känsla av att inte vara en god förälder spelar argument som handlar om att hamna utanför och att inte vara som andra en betydelsefull roll. Denna typ av argument har givetvis mer ekonomiskt etablerade föräldrar möjlighet att hantera på ett annat sätt.

Mat och matvanor

Mat och inköp av mat är ett centralt och betydelsefullt inslag i familjernas liv. I intervjuerna talas det mycket om betydelsen av att barnen äter, tycker det är gott och att de blir mätta. Planering av mat och måltid innehåller flera olika dimensioner som omsorg, kärlek, näring, respektabilitet och pengar (jfr Beardsworth and Keil 1997; Miller 1998).

Möjligen är dessa dimensioner ännu mer betydelsefulla för familjer med knapp ekonomi då maten tar en större del av den totala hushållsbudgeten än för andra mer ekonomiskt etablerade familjer.

I intervjuerna visade det sig att det är en ständig balansgång mellan att handla det barnen tycker om och att maten ska räcka. Köps det till exempel ett godare bröd tar det slut fortare och köps det O'boy går det åt för mycket mjölk. Någon köper genomgående bröd med kort datum och skivspill till pålägg. Den begränsade ekonomiska situationen gör att det är svårt att köpa den mat barnen önskar. Föräldrarna pratar om betydelsen av att försöka anpassa mathållningen efter vad barnen vill ha och äter. Det är besvärligt om barnen via kamrater eller andra i omgivningen vänjer sig eller får impulser till annan, dyrare mat. Det är vanligt förekommande med lågprismärken (t.ex. Eldorado och Euroshopper) och en mamma berättar att hon låter sina barn testa skillnaden mellan ett etablerat varumärke och lågprismärke. Godtar barnen lågprismärket köper mamman fortsättningsvis lågprismärket. Hon har till exempel gjort detta test med pasta och testet utföll till lågprismärkets fördel. Hon berättar även att hon, för att ge lågprismärkena mer smak, ”*kryddar upp den*”, även barnen använder detta uttryck. Samtidigt finns det anledning att fundera över barnens möjligheter att ha en annan uppfattning då de är medvetna om betydelsen av att kunna köpa billigare och kanske medvetet eller omedvetet anpassar sig till detta. I samma familj hade dottern, 16 år, berättat för mamman att hon hade sett prissänkt ost med kort datum i en affär och tipsade mamman och att köpa denna.

En uppfattning som alla hushåll vittnar om är att de skulle vilja köpa bättre mat. Det tenderar att bli mycket korv, färs, köttbullar och pasta, det är mer sällan det blir fråga om hela köttbitar eller fisk. Mathållningen tycks också följa cykeln av utbetalningar som sker i form av lön, sjukersättning, socialbidrag, pension, barnbidrag etc. Just före utbetalningarna är det svårt att få pengarna att räcka till mat, flera av de intervjuade hänvisar till sin uppfinningsrikedom men också till att maten är extra bristfällig under dessa dagar.

Ett förhållandevis genomgående tema som vi noterade var hur mammorna talade om sitt eget ätande. Flera av dem hade speciella förhållningssätt: de åt inte samma mat som barnen, de hade problem med ätandet, de bantade, de var inte hungriga och så vidare:

”Jag äter inte när jag håller diet utan då lever jag på fastepåsar. Det finns naturligtvis en baktanke, jag får ju 15 måltider för 200 kr.”

I intervjuerna visade det sig att barnens mat och ätande prioriterades. En mamma uttryckte det som att hon kände sig mätt redan när hon kände lukten av mat och att hon tänkte på sina barn. Hon beskrev att hon inte var hungrig, det var tillräckligt med ett knäckebröd med ost, men hon är samtidigt medveten om att det inte är bra för henne och att barnen sagt till henne att hon måste äta:

”Jag äter inte själv, jag är dålig på att äta. Det blir någon macka, barnen ska ha sitt först.”

Det kan naturligtvis finnas en rad olika anledningar till att föräldrarna äter mindre eller annan mat än barnen. Men själva bekräftar de att den knappa ekonomin åtminstone är en delförklaring till deras egna förhållningssätt till mat. Det finns här en paradox: samtidigt som maten beskrivs som det mest centrala för familjen vad gäller såväl gemenskap, att göra något utöver det vanliga och föräldrarnas kanske viktigaste sätt att visa omsorg, kärlek och omtanke om barnen så räknar de inte in sig själva. Det finns anledning att framöver närmare studera ekonomins betydelse för maten och måltiden i familjer med knapp ekonomi.

Kontroll

Ett genomgående mönster i intervjuerna är talet om och beskrivningen av kontroll och planering av utgifter och konsumtion. I Bonke (2005) gjordes en jämförelse mellan ekonomiskt utsatta och mer etablerade familjer med fokus på konsumtion. Ett nyckelbegrepp var kontroll, när det rörde utgifter och hushållsbudget visade det sig att de ekonomiskt utsatta familjerna hade betydligt större kontroll på inköp, utgifter och framför allt på vad som fanns kvar på kontot. De etablerade hade inte samma kontroll utan beskrev snarare hushållsekonomin som ett ut- och inflöde av pengar. Om det någon månad behövdes mer pengar sköts sparade medel till. Bland familjerna i denna studie fanns det ingen buffert eller sparade medel. Det mönster som framkom i Bonke (2005) bekräftas i den aktuella studien.

I princip samtliga familjer hade en sträng kontroll över kassan och konsumtionen: inköpslistor skrevs, kvitton sparades, inköp bokfördes, extrapriser och realisationer bevakades bl.a. genom rabattkuponger och i vissa fall genom internet. Konsumtionen verkade vara sig ganska lik vecka efter

vecka, det skedde inte några större avvikelser. I alla familjerna tycktes en betydande del av energin kretsa runt hur många dagar det är kvar tills nästa utbetalning och hur mycket som är kvar på kontot:

”Det är alltid bara pengar, har vi råd med det, har vi råd med det”

Denna kontroll tär på familjerna och flera beskrev vardagen som grå och tråkig och att de kände att de ibland måste göra något extra för barnens skull. Man måste bryta cirkeln, t.ex. hade nästan alla familjer någon form av fredagsmys med läsk, chips och popcorn. Vidare köpte man ibland mat man egentligen inte hade råd med för att någon gång släppa på kontrollen. En mamma berättade om hur hon resonerar de gånger hon köper lite godare mat:

”Vi gör så här ändå, vi får försöka lösa det på något sätt. Det är så roligt att se glädjen hos barnen. Sen kommer oron efteråt – shit, jag skulle inte ha gjort så – men man får försöka dölja det för barnen.”

En annan sa:

”Och ibland tänker jag att vi måste få unna oss det här, t.ex. lite räkor. Det får svida i slutet på månaden, det får lösa sig.”

Ofta är denna tillfälliga avvikelse från det vanliga mönstret direkt riktat till barnen. Någon gång måste man göra något extra, det finns förväntningar inför helgen på att det ska serveras lite annorlunda och godare mat. Eftersom det finns få möjligheter att göra något annat så blir maten viktig, bland annat som en gemensam aktivitet för familjen. Samtidigt innebär detta något som ger upphov till oro och ånger, den järnhårda kontrollen innebär förmodligen att det finns en viss förutsägbarhet, att det finns pengar även om det är lite. Släpper man på kontrollen riskerar denna förutsägbarhet att förvandlas till osäkerhet och oro. Men enligt flera familjer är detta ett pris man är beredd att betala.

Kreativitet för att klara vardagen

För att kunna hantera vardagen måste familjerna ständigt försöka finna nya lösningar på olika typer av situationer som uppstår. Vardagen präglas av ett

pusslande för att få ihop pengar och tid. När pengarna sinar finns det oftast ett antal dagar kvar innan nästa utbetalning och då krävs det uppfinningsrikedom. En annan konsekvens av den begränsade ekonomin är svårigheter att hantera oförutsedda utgifter. En skolutflykt eller behov av medicin skulle kunna innebära att något annat måste prioriteras ner. När det gäller mat gäller det att kunna använda sin fantasi. En mamma uttryckte det som att hon kan göra ”*pasta med skinksås av ingenting*”. Ett annat sätt är att använda kryddor för att få maten att smaka mer, något som nämndes ovan. En tidigare studie (Ekström et al. 2003) visade att ryska familjer med knappa resurser hanterade sin situation genom att använda resurser som kunskap och förmåga att använda olika former av tekniker. Många familjer odlade t.ex. själva vad de behövde av grönsaker, frukt, bär och svamp, de köpte stora kvantiteter som de ibland kokade och frös in i syfte att hålla nere kostnader. Just att hålla nere kostnader var en tydlig strategi bland de ryska familjerna. Kreativitet innebär också flexibilitet och att familjerna i vår studie på olika sätt tvingas till en kortsiktig tidshorisont. En långsiktig planering försvåras av frånvaron av buffert och att oförutsedda utgifter förhindrar den planering familjerna ändå försöker hålla sig till.

Sociala nätverk

För de familjer som ingår i studien är den befintliga inkomsten inte tillräcklig, pengarna räcker helt enkelt inte. Vidare ställs familjerna inför oförutsedda utgifter som måste lösas på kort tid. Med andra ord är familjerna i behov att något större marginaler än vad deras egna inkomster ger. Budgetmässigt är förutsättningarna små när det gäller att skaffa ett större konsumtionsutrymme. Detta bekräftas också i tidigare studier (t.ex. Brusdal 1988) som visar att hushåll med allt för låga inkomster inte har någon större glädje av t.ex. budgetrådgivning. En annan strategi skulle kunna vara att skaffa sig krediter. Några familjer i studien har gjort detta och hamnat i skuldproblem, en familj genomgår t.ex. skuldsanering.

För dem som har socialbidrag är det svårt att få krediter. I en intervju framkom också att SMS lån med hög ränta är svårt att betala av när inkomsten är begränsad.

Det som ser ut att vara den viktigaste förutsättningen för familjerna i studien är att ha ett personligt nätverk som har möjlighet att bistå med såväl finansiell hjälp som med tjänster. Flera av de intervjuade uppger att de har en släkting som har bil vilket är betydelsefullt för att kunna handla där det är billigt, t.ex. lågprisaffärer för livsmedel eller kläder.

För ensamstående föräldrar är det också betydelsefullt att ha någon form av avlastning såsom barnvakt och i några fall finns morföräldrar som kan ställa upp med detta. Det betydelsefullaste stödet som nätverket står för är ändå möjligheten att låna eller få pengar och att få saker. Ofta är dessa pengar eller saker öronmärkta för eller riktade till barnen. Det tycks finnas en stolthet som gör det svårt att ta emot pengar som inte är öronmärkta för något speciellt ändamål, t.ex. en sparkcykel eller någon form av aktivitet. För vissa av familjerna finns det släktingar med betydligt bättre ekonomiska förutsättningar medan det för andra snarare handlar om släktingar som har det något bättre eller befinner sig i samma läge. För två av de intervjuade är dessa möjligheter starkt begränsade, en kan låna av kompisar medan den andra inte har någon att låna pengar av:

”Jag har ingenstans att vända mig om pengarna tar slut. Jag pratar knappt med mamma, jag kan inte be henne om pengar. Hon har ju själv inte så mycket. Ibland får jag 100 eller 200 spänn, men det är bara om det gäller blöjor eller så, om det är akut.”

Emellertid är ett resursstarkt nätverk inte enbart positivt. Att t.ex. syskon befinner sig i helt olika ekonomiska situationer påverkar naturligtvis relationen då man till stora delar lever olika liv och den ena är beroende av den andra med inte tvärtom. Likaså vittnar flera om att det känns besvärande att som vuxen behöva be sina föräldrar om pengar. En av mödrarna ställdes inför en oväntad utgift:

”Jag ville inte gå till mamma och pappa för de hade hjälpt mig så mycket under julen”

Det handlar emellertid inte bara om att behöva be om pengar utan också om relationer och social positionering. För några blir det tydligt att detta kan vara problematiskt. En av de intervjuade berättade att hennes systrar gärna vill ha med henne i olika sammanhang men att de säger att hon försörjer sig på annat sätt än genom socialbidrag.

Förutom familjen finns det andra som också kan utgöra ett socialt nätverk. En av de intervjuade berättade att en secondhand butik hade ringt och berättat att de fått in nya Levis jeans som hon kunde köpa till sina barn för 99 kr per par.

De intervjuade berättade också att de vände sig till en frivilligorganisation för ekonomisk hjälp och att de också kontinuerligt sökte ekonomisk hjälp genom att ansöka ur olika fonder.

Slutsatser

Konsumtion innebär för familjerna i studien både att kunna äta ordentligt, att snegla på kompisens nya mobiltelefon, att ha någonstans att bo och att ha möjlighet att kunna köpa åtminstone något märkesplagg. Föräldrarnas berättelser pekade på flera dimensioner av vad ett vardagsliv i fattigdom kan innebära. Vår studie har fokuserat speciellt på frågor som relaterar till förhandlingar och relationer mellan familjemedlemmar.

Precis som i flera andra länder i västvärlden pågår det i Sverige en utveckling som pekar mot ökade inkomstklyftor (t.ex. OECD 2008). Grupper med låga inkomster är med absoluta mått inte fattigare än tidigare men gapet till andra inkomstgrupper har ökat. Parallellt med denna utveckling tycks också konsumtionen som ett sociokulturellt stratifieringsinstrument öka i betydelse. De visuella elementen i konsumtionskulturen har blivit allt mer betydelsefulla. Ett exempel är den inredningstrend som varit mycket tydlig och exponerad i medier under senare år. De allmänna konsumtionsmönstren tenderar att flytta allt längre ifrån sådant som grupper med låga inkomster har råd att konsumera. Sverige är också, precis som stora delar av världen, präglad av ökad arbetslöshet och nerdragningar i de offentliga välfärdssystemen. Skattelättnader för hushåll som redan är etablerade på arbetsmarknaden förstärker redan existerande inkomst- och konsumtionsskillnader.

I intervjuerna framkom det två olikartade sätt att förhålla sig till utvecklingen av en accelererande konsumtionskultur. Å den ena sidan talade flera om att det blivit svårare att klara den vardagliga ekonomin, å den andra sidan fanns det hos flera hopp om en positiv förändring, att få in en fot på arbetsmarknaden. Att stanna kvar i den situation de nu befinner sig i beskrevs av flera som ohållbart. Förväntningarna på framtiden var en blandning av pessimism, oro, förväntningar och drömmar.

De teoretiska utgångspunkter vi arbetat med syftar till att förstå familjernas resonemang och agerande i förhållande till att de försöker konsumera på ett sätt som uppfattas som normalt och att de genom sin konsumtion visar deltagande i relation till det etablerade samhället. Denna strävan mot deltagande sker genom olika typer av förhandlingar som inkluderar såväl konsumtionsstrategier som roller och positioner inom familjen.

Gällande perspektivet som rör relationen till det omgivande konsumtions-samhället så fanns det variationer i hur familjerna beskrev sig själva och sina förhållningssätt. Några av dem försökte följa det man uppfattar som ett normalt konsumtionsmönster medan andra mer eller mindre tycks ha gett upp detta för att i stället fokusera på baskonsumtion. När föräldrarna talade om press och förväntningar var det alltid relaterat till barnens konsumtion. Barnen tycktes ha en särställning i familjerna avseende konsumtion och resursfördelning. Det är i första hand barnen som skyddas mot risken att bli betraktade som avvikande och som misslyckade konsumenter. De vuxna tycks ha reducerat sig själva, åtminstone som konsumenter, till att enbart vara föräldrar.

Framtida forskning

Dessa omständigheter väcker en rad frågor avseende det perspektiv som utgörs av roller och positioner inom familjen gällande processer som rör beslutsfattande, förhandlingar och konsumentsozialisering. Det behövs mer forskning om på vilka sätt relationerna påverkas av de knappa omständigheterna, framförallt mellan vuxna och barn. Hur och om vilken typ av konsumtion lär sig barn och föräldrar av varandra? Vilka avtryck sätter den ekonomiska utsattheten på relationen mellan familjerna och det omgivande samhället?

Vi vill också nämna några spår som kan vara intressanta för fortsatt forskning att studera närmare. Dessa spår har identifierats i arbetet med det empiriska materialet och väckt vår nyfikenhet. Det första spåret rör frågor om konsumtion och hushållsekonomi i förhållande till genus. Historiskt sett har kvinnor ofta ansvarat för hushållskassan. I takt med att familjers finansiella åtaganden blivit alltmer komplexa tycks män ta ett mer övergripande ansvar kring lån, placeringar och sparande medan kvinnor fortfarande ansvarar för hushållskassan. Knappa förhållanden innebär att hushållskassan blir alltmer central och tar en allt större del av familjens totala inkomst. I dessa fall tar kvinnan på sig det totala ansvaret för familjens ekonomi för att konsumtionen ska fungera. Detta kan ses både som att ha kontroll och som att ensam tvingas ta ansvar en svår situation. I den studie vi genomfört blir detta mönster förhållandevis tydligt. De flesta familjerna består av ensamstående föräldrar men i berättelser om hur man hanterar pengar refereras det ofta till den andre föräldern som i fem av sex fall är mannen. Kvinnorna beskriver ofta sitt eget sätt att hantera hushållsekonomi i kontrast till hur barnens fäder sköter sin ekonomi.

Ofta har männen en något bättre ekonomisk situation men kvinnorna lyfter fram hur männen köper onödiga saker till barnen och inte tar sitt ansvar när det gäller att lära barnen pengars värde.

Vad som är intressant är att denna ”könade” konstruktion av ekonomiskt ansvarstagande verkar gå i arv. Av våra intervjuer framgår att flickorna är de som förväntas vara sparsamma, prisedvetna och bli som sina mödrar medan söner inte förväntas ta samma ansvar. Pojkarna beskrivs som slösaktiga, prioriterar fel och gör slut på maten. Trots en ansträngd ekonomisk situation där mammorna inte vågar köpa hem chips och läsk under veckan för att det ska vara slut till helgen eller där man väljer att inte köpa barnens favoritmat för att det då går åt för mycket så framställs det nästan som något naturgivet att den 17-årige sonen gör slut på bröd och skinka när han, tillsammans med någon kompis gör toast. Döttrarna köper inga dyra kläder, de jagar extrapriser och passar på när det är billigt medan söner kan lägga mycket pengar på ett par byxor. Det intressanta ur ett socialisations- och genusperspektiv är alltså inte enbart hur konsumtionsmönstren skiljer sig åt mellan flickor och pojkar utan hur det nästan med självklarhet framställs som något naturligt.

Ett annat intressant spår är pengars olika betydelse beroende på var de kommer ifrån. Med inspiration från Zelizers (1994) bok om pengars olika sociala innebörder skulle det vara intressant att närmare studera hur pengar, också i sammanhang där dessa är en bristvara, ges olika betydelse och funktion. I denna studie kan vi se hur t.ex. barnbidrag och studiebidrag betraktas som ”andra pengar” än t.ex. socialbidraget eller lönen. Det är pengar som barnen och ungdomarna, direkt eller indirekt, tycks ha rätten att göra anspråk på även om situationen är ytterst knapp. Om det tillfälligtvis kommer in extra pengar till familjen tycks dessa fördelas på ett annat sätt än de mer ”traditionella” pengarna. Gåvor och ekonomiskt stöd från familjens nätverk har också en tendens att uppfattas på ett annat sätt andra pengar. Frågor som rör pengars mening och innebörd är generellt intressanta och utforskat i relation till konsumtion, men i detta sammanhang vill vi specifikt lyfta fram dessa frågeställningar i förhållande till en knapp ekonomi.

Ett tredje spår rör tidsperspektiv och syn på framtiden. Detta spår kan delas upp på två delar där det ena fokuserar på nödvändigheten och konsekvenserna av det korta tidsperspektiv familjer med knapp ekonomi tycks leva med. Planeringen rörande ekonomi och konsumtion är inriktad mot de närmaste dagarna och den kommande veckan.

Avsaknaden av buffert innebär att det inte finns några marginaler utan det tycks ständigt vara en fråga om att välja bort, omprioritera och att försöka se till att det finns lite pengar över till oförutsedda utgifter. I denna och andra studier vi medverkat i tidigare bekräftas denna bild. Emellertid är våra kunskaper tämligen begränsade när det gäller vad dessa korta tidshorisonter innebär och hur de påverkar familjerna. Den andra delen som är knutet till just tidshorizonten fokuserar på synen på framtiden, möjligheter att påverka denna och vad framtiden kan tänkas föra med sig. I en tidigare studie har frågan om tidsperspektiv och framtid berörts (Bonke 2005). I skillnader mellan ekonomiskt utsatta familjer och mer ekonomiskt etablerade familjer framkom då bland annat följande: medelinkomsttagare har i högre grad möjlighet till att spara för framtiden än låginkomsttagare vars sparande är inriktat på att klara de närmaste dagarna eller veckan. När det gällde synen på framtiden ur ett finansiellt perspektiv fanns det skillnader mellan grupperna. För låginkomstgruppen innebar framtiden något förhållandevis närliggande som ligger strax bortom det som omedelbart måste hanteras medan medelinkomstgruppen hade ett mer långsiktigt perspektiv och såg det som något självklart att de skulle bibehålla och förmodligen öka sin levnadsstandard. Mer allmänt såg låginkomstgruppen med oro på allt som kunde inträffa, framtiden framstod på så sätt som en serie av risker. Medelinkomstgruppen såg däremot framtiden som något som innehöll en rad möjligheter som man på olika sätt kunde kontrollera (jfr Hohnen & Hjort 2009). Utifrån dessa mer generella kunskaper kring hur olika inkomstgrupper förhåller sig till tidsperspektiv och framtid finns det möjlighet att mer konkret studera vad dessa skillnader innebär i familjernas vardag med fokus på praxis kring konsumtion och hushållsekonomi. Vilka avtryck gör inställningen till framtid när beslut om konsumtion fattas?

Avslutningsvis behövs mer kunskap om konsumtionens mening(ar) hos familjer med låg inkomst. Hur planerar och prioriterar de och i vilken utsträckning görs jämförelser med grannar, kompisar etc. Vilken betydelse har varumärken och medier? Hur utvecklas kompetens hos både barn och föräldrar? Vilken kompetens finns och vilken kompetens saknas för att kunna navigera som konsument och medborgare i en konsumtionskultur?

Referenser

Bauman, Z. 1998. *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University press.

Beardsworth, A. and T. Keil. 1997. *Sociology on the Menu; An Invitation to the Study of Food and Society*, London: Routledge.

Bonke, J.(ed). 2005. *Udsathed og Forbrug i de Nordiske velfærdsstater*, København: Socialforskningsinstituttet, 05:18.

Brusdal, R. 1988. En kvalitativ studie av hushold i økonomisk krise. *NEK Rapport 1988:2*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

Chin, E. 2001. *Purchasing power. Black kids and American consumer culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press

de Swaan, A. 1988. *In care of the state*. Cambridge: Polity.

Ekström, K.M. 1995. *Children's Influence in Family Decision Making; A Study of Yielding, Consumer Learning, and Consumer Socialization*. Göteborg: Bas

Ekström, K.M. 2006. Consumer Socialization Revisited, in Russell W. Belk (ed.), Oxford: Elsevier Science Ltd, *Research in Consumer Behavior*, vol. 10.

Ekström, K.M. 2010a. Familjekonsumtion, konformitet och distinktion, i K.M. Ekström (red.), *Fenomenet Ullared – en förstudie*, Högskolan i Borås: *Vetenskap för profession rapport*, nr. 11.

Ekström, K.M. 2010b. Consumer socialization in families, in David Marshall (ed.), *Understanding Children as Consumers*, London: Sage.

Ekström, K.M., M.P. Ekström, M. Potapova och H. Shanahan. 2003. Changes in Food Provision in Russian Households Since Perestrojka, *International Journal of Consumer Studies*.

Ekström, K.M. och T. Hjort . 2009. Hidden consumers in marketing – the neglect of consumers with scarce resource in affluent societies, *Journal of Marketing Management*, vol. 25, no. 7-8, 2009

Harju, A. 2008. *Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier*, Växjö: Växjö University Press.

Harju, A., Hjort, T. & Montesino, N. 2010. Utanför välfärdsstaten : Om frivilligt socialt arbete och ekonomiskt utsatta barnfamiljer. I Hjort, T., Lalander, P. & Nilsson, R. (red) *Den ifrågasatte medborgaren - om utsatta grupper relation till välfärdssystemen*. Växjö: Linnaeus University Press, kommande.

Hjort, T. 2004. *Nödvändighetens pris – om knapphet och konsumtion hos barnfamiljer*, Lund dissertations in Social Work 20, Lund: Lund University.

Hohnen, P. & Hjort, T. 2009. 'Citizens-as-consumers'. A discussion of emerging new forms of marginalization in the Nordic Welfare States. *European Journal of Social Security*, no. 3. 272-290.

Martens, L., Southerton, D., Scott, S. 2004. Bringing Children (and Parents) into the Sociology of Consumption. *Journal of Consumer Culture*, 4 (2), 155-182.

Middleton, S., Asworth, K. and Walker, R. 1994. *Family Fortunes: Pressures on parent and children in the 1990s*. London: CPAG.

Miller, D. 1998. *The theory of shopping*. London: Polity Press.

OECD. 2008. *Growing unequal. Income distribution and poverty in the OECD countries*. Paris: OECD.

Ransome, P. 2005. *Work, consumption and culture – affluence and social change into twenty-first century*. London: SAGE.

Sahlins, M. 1974. *Stone age economics*. London: Tavistock.

Salonen, T. 2008. *Barnfattigdomen i Sverige: årsrapport 2007*.

Stockholm: Rädda Barnen.

Shropshire, J and Middleton, S. 1999. *Small expectations. Learning to be poor?* York: Joseph Roundtree Foundations.

Townsend, P. 1979. *Poverty in the UK*. Harmondsworth: Penguin Books.

Ward, S. 1974. Consumer socialization, *Journal of Consumer Research*. 1 (June), 1-16.

Zelizer, V. A. 1994. *The social meaning of money*, New York: BasicBooks.

Konsumentverket

Box 48

651 02 Karlstad

Telefon: 0771-42 33 00

Webbplats: www.konsumentverket.se

E-post: konsumentverket@konsumentverket.se